

MICHAŁ MADEJ, ZBIGNIEW PASEK

KULTUROWE I PRAWNE ASPEKTY KONTROWERSJI WOKÓŁ CHUSTY MUŻULMAŃSKIEJ WE FRANCJI

1. KONTEKST HISTORYCZNY

Historia stosunków Europy Zachodniej z islamem była przez wieki naznaczona konfliktami, których przyczyny kryły się w niewiedzy obu stron o sobie, we wzajemnych stereotypach oraz w strachu przed drugą stroną. Nowożytna kolonizacja przybliżyła Europejczyków do wielu orientalnych kultur i religii, w tym także do kultury islamskiej. Druga wojna światowa, dekompozycja systemu kolonialnego oraz geopolityczne zróżnicowanie świata zachęciły kraje Europy Zachodniej, dążące do narodowego dobrobytu, do szerszego otwarcia swych granic dla imigrantów arabskich.

Taki stan rzeczy na przełomie XX i XXI wieku doprowadził do ogólnoeuropejskiej debaty o charakterze aksjologicznym, także we Francji, która – mimo zaawansowanej dechrystianizacji kraju – czuje się depozytariuszem i jednym z głównych strażników kultury europejskiej identyfikowanej tu przede wszystkim ze spuścizną oświeceniową czy liberalizmem w zakresie obyczajowości. Współczesna Francja jest ojczyzną dla kilku milionów obywateli mużulmańskich, których kultura jest kojarzona przede wszystkim z tradycjonalizmem i konserwatyzyzmem islamskim. Polityczna strategia Francji wobec mużulmanów nastawiona jest na dialog, z którym wiązane są duże nadzieje na znalezienie satysfakcjonującego społeczeństwo rozwiązanie integrującego mniejszość mużulmańską. Rozwiązanie owo jest nadal dość odległe,

bo współcześnie czołowi politycy francuscy głośno opowiadają się za selekcją imigrantów, którzy nie potrafili zintegrować się ze społeczeństwem. Sam Nicolas Sarkozy opowiadał się za pluralizmem światopoglądowym i tolerancją dla odmiennych wierzeń i religii, gdyż te wartości tkwią głęboko w kulturze europejskiej¹. Równocześnie mówił kategoryczne „nie” dla dalszego rozprzestrzeniania się w przestrzeni publicznej państwa praktyk religijnych muzułmanów, argumentując to obawą o neutralność i bezpieczeństwo państwa. Takie działania dobrze trafiają w nastroje społeczne, gdyż u progu XXI wieku większość Francuzów jest niechętnych integracji z muzułmanami i wolałaby, aby nie manifestowali oni swojej odrębności kulturowej. Noszenie widocznych oznak przynależności religijnej odbierane jest jako zagrożenie dla neutralności światopoglądowej państwa.

Celem niniejszego artykułu jest rozważenie związków między stroną kulturową a prawną pojawiających się kontrowersji wokół życia mniejszości muzułmańskiej we Francji. Autorzy pragną wyjaśnić znaczenie zasłaniania twarzy w świecie muzułmańskim i odnieść się do wybranych aktów normatywnych regulujących zakaz zasłaniania twarzy we francuskiej przestrzeni publicznej oraz ważnego w tym kontekście wyroku Europejskiego Trybunału Praw Człowieka w Strasburgu z 2008 r.

2. CHUSTA W ISLAMIE

Islam jest jedną z największych religii monoteistycznych na świecie, skupiającą blisko 1,2 mld wyznawców². Słowo „islam” pochodzi z języka arabskiego – aslama – co oznacza „poddąć się woli Boga”. Zgodnie z tradycją muzułmańską, Allah w serii objawień poprzez archanioła Gabriela przekazał główne prawdy wiary proroko-

¹ Podobne wypowiedzi kanclerza Niemiec, Angeli Merkel, poświadczają istnienie podobnego problemu tamtejszej władzy z dwumilionową mniejszością muzułmańską. Podobnie rysują się także nakreślone przez obu przywódców linie rozwiązań.

² *Islam*, w: *Religia. Encyklopedia PWN*, t. 5, red. T. Gadacz, B. Milerski, Warszawa 2002, s. 79.

wi Mahometowi. Po śmierci Mahometa spisano je w świętej księdze islamu, w Koranie (arab. *Al-Kuran*, co oznacza recytację, czytanie)³. Religia była i jest spoiwem integrującym kraje arabskie po dziś dzień. Koran jest świętą księgą islamu i pierwszym oraz najważniejszym jego źródłem⁴. Życie muzułmanina powinno być ściśle podporządkowane zasadom zawartym w Koranie, nie dziwi zatem fakt, że prawo islamskie (w języku arabskim szariat – arab. „droga do wodopoju”)⁵ także ma charakter religijny. Obok Koranu źródłem prawa są tzw. sunny, czyli arabskie prawo zwyczajowe zawarte w precedensach prawnych (hadisach), głównie opierających się na sposobie zachowania i postępowania Mahometa. W przypadku gdy Koran okazywał się niewystarczającym źródłem prawa dla jakiegoś przypadku, wówczas jurysprudencja muzułmańska (fikh) odwoływała się do zdarzeń z życia Mahometa i per analogiam starała się rozwiązać dany problem społeczny⁶. Na tej podstawie ustalono swoisty kanon zasad prawnych i religijnych obowiązujących każdego muzułmanina, rozciągający się od zagadnień społeczno-religijnych po najbardziej intymne filary wiary, takie jak: obrzezanie, zakaz spożywania alkoholu, etykę seksualną czy rodzinną⁷.

Dla niniejszych rozważań ważna jest kwestia roli kobiety w kulturze islamskiej. Z jednej strony Koran nakazuje traktować kobietę z najwyższym namaszczeniem i czcią, gdyż jest ona źródłem uczuciowości, namiętności oraz pełni rolę matki⁸. Z drugiej jednak strony, kobieta ma dość ograniczone pole aktywności społecznej z uwagi na to, że jej „powołanie” i rola społeczna są inne, w konsekwencji w wielu krajach muzułmańskich ma ograniczony dostęp do awansu zawodowego.

Warto przytoczyć kilka fragmentów z Koranu mówiących o społecznej i publicznej roli kobiet. W sferze religijnego zbawienia mają one równe prawa z mężczyznami:

„Zaprawdę -
muzułmanie i muzułmanki,

³ R. Tokarczyk, *Współczesne doktryny polityczne*, Kraków 2006, s. 397.

⁴ J. Bielawski, *Islam, religia państwa i prawa*, Warszawa 1973, s. 27.

⁵ Tamże, s. 131.

⁶ Tamże, s. 52.

⁷ *Islam*, s. 84.

⁸ Tamże, s. 109.

wierzący i wierzące,
prawdomówni i prawdomówne,
cierpliwi i cierpliwe,
pokorni i pokorne,
dający jałmużnę i dające jałmużnę,
poszczący i poszczące,
zachowujący czystość i zachowujące,
wspominający Boga często i wspominające
– przygotował dla was Bóg
przebaczenie i nagrodę ogromną”. [Koran: 33:35]⁹

W sferze obyczajowej Koran nakazuje jednak kobiecie posłuszeństwo wobec mężczyzny:

„Mężczyźni stoją nad kobietami
ze względu na to, że Bóg dał wyższość jednym nad drugimi,
i ze względu na to,
że oni rozdają ze swojego majątku.
Przeto cnotliwe kobiety są pokorne
i zachowują w skrytości
to, co zachował Bóg.
I napominajcie te,
których nieposłuszeństwa się boicie,
pozostawiajcie je w łóżach
i bijcie je!
A jeśli są wam posłuszne,
to starajcie się nie stosować do nich przymusu.
Zaprawdę, Bóg jest wzniosły, wielki!” [Koran: 4:34]¹⁰.

W powyższym fragmencie znajdujemy tak ideę „odpowiedzialności” mężów za żony (są „oddane pod ich straż”), z drugiej szokującą, szczególnie dla współczesnej zachodniej świadomości, zapis uległości i poddaństwa. W niektórych państwach islamskich na kobiety nałożono obowiązek całkowitego zakrywania swojego ciała np. w Afganistanie za rządów Talibów czy w Arabii Saudyjskiej. Zwyczaj ten jest stary i wykracza poza tradycję muzułmańską. E. Machut-Mendecka zauwa-

⁹ *Koran*, tłum. i oprac. J. Bielawski, Warszawa 1986, s. 505.

¹⁰ Tamże, s. 99

za, że „[...] zasłanianie się już w starożytności. W starożytnej Persji kryły się przed światem nie tylko Persjanki w swoich »zawiciach«, ale – według Wiebke Walther – dygnitarze sassanidzcy porozumiewali się z otoczeniem zza kotary, co stosowano też później na dworach muzułmańskich. Wskazówki Koranu potraktowano rygorystycznie: przez wieki kobieta muzułmańska nie ważyła się stanąć przed obcym mężczyzną z odsłoniętą twarzą”¹¹.

Znane są następujące rodzaje chust:

- hidżab – najpopularniejsza chusta arabska symbolizująca wierność i skromność. Chusta zakrywa uszy, włosy i szyję zostawiając tylko odsłoniętą twarz;
- nikab – chusta stanowiąca rozbudowaną część hidżabu, dzieli się na całkowitą, gdzie cała twarz jest zasłonięta, a pozostają tylko otwory na oczy oraz połowiczną, gdzie są odsłonięte czoło i oczy;
- burka – rodzaj chusty, szaty arabskiej, która najszczelniej okrywa ciało muzułmanki, pozostawiając półprześwitującą siateczkę na oczy. Burkę noszą zazwyczaj muzułmanki w najbardziej ortodoksyjnych, skrajnie patriarchalnych społeczeństwach islamskich. Afganki za rządów ortodoksyjnych talibów były zmuszane do noszenia burek;
- khimar – duża chusta, która osłania klatkę piersiową, plecy, głowę, pozostawiając odsłoniętą twarz. Khimar nosiły muzułmanki na wzór chrześcijanek, które nie miały aż takich rygorów w ubiorze. Potem khimar został wyparty przez konserwatywny nurt prawa islamskiego, który uznał to nakrycie dla kobiety za zbyt swobodne i nieobyczajne. Obecnie khimar zakładają muzułmanki w krajach, w których radykalizm islamski jest nieco mniejszy;
- czador – duża chusta, która jest przytrzymywana dłońmi od wewnątrz. Współcześnie w wielu krajach arabskich czador jest najbardziej akceptowalnym strojem dla muzułmanki i koniecznie musi być w kolorze czarnym, gdyż ten kolor ma „uświadczać” muzułmanów o kobiecym źródle grzechu;

¹¹ E. Machut-Mendecka, *Świetlista twarz muzułmanki*, http://www.opoka.org.pl/biblioteka/I/IR/twarz_muzułmanki.html, [dostęp: 24.04.2011].

- czarczaf – zasłona na twarz i głowę, w której znajduje się jedynie otwór na oczy;
- al-Amira – rodzaj hidżabu, który jest przewieszony przez głowę i szyję muzułmanki; twarz jest odsłonięta;
- szajla – chusta okrywająca głowę muzułmanki, umocowana na ramionach, z przyczyn funkcjonalnych bywa spięta przez niewielką spinkę lub klamerkę. Jest szyta z wysokogatunkowych materiałów, na które mogą sobie pozwolić żony bogatych muzułmanów.

W krajach arabskich zorientowanych politycznie na kurs proeuropejski, jak np. w Turcji, pozostawiano kobietom większy margines swobody w decydowaniu o noszeniu burek czy hidżabu. Uznano tam, że kobiece ubranie może przybrać jakąkolwiek formę lub kolor pod warunkiem, że nie będzie zbyt obcisłe i nie będzie zbyt przyciągać uwagi ludzi. Uznano, że mężczyzna tylko dlatego nie ma konieczności noszenia hidżabu, gdyż swoim męskim wyglądem nie kusi w takim stopniu, jak kobieta¹².

3. MUZUŁMANIE WE FRANCJI

W średniowieczu mniejszość muzułmańska na terenie Francji była praktycznie niewidoczna, choć pojawiają się wzmianki o jej istnieniu choćby w Akwitanii, Langwedocji czy Prowansji. Ważnym źródłem historycznym jest dekret wydany przez hiszpańskiego króla Filipa III w 1610 r. nakazujący im opuszczenie Grenady. Spora rzesza wygnanych muzułmanów przybyła wówczas przez Pireneje na teren dzisiejszej Francji. Część Maurów (hiszpańskie określenie muzułmanów) rozproszyła się na teren Afryki Północnej – Maghrebu, do Francji lub przyjęła chrześcijaństwo¹³.

¹² A.S. Nalborczyk, *Hidżab, honor i edukacja. Kobiety muzułmańskie w Europie*, „Więź” 2005, nr 3, s. 112-119.

¹³ J. Zdanowski, *Muzułmanie we Francji*, w: *Muzułmanie w Europie*, red. A. Parzymies, Warszawa 2005, s. 433-435.

Do początków wielkiej kolonizacji w XIX wieku największym skupiskiem muzułmanów francuskich była Marsylia. Rola muzułmanów rośnie w dobie realizacji ambicji kolonialnych Francji w XIX wieku. W 1830 r. rozpoczęła ona podbój Algierii, w 1881 r. uczyniono protektorem francuskim Tunezję, a w 1912 r. Maroko, które zostało podzielone na trzy strefy: francuską, hiszpańską i międzynarodową. Podbój Afryki sięgał dalej i ogarnął tereny Mauretanii, Senegalu (od 1902 r. w Dakarze rezydował francuski rząd kolonialny tzw. rząd Francuskiej Afryki Zachodniej), Gwineę, Wybrzeże Kości Słoniowej, Mali czy Nigru. Francuska strefa wpływów w krajach islamskich rozszerzyła się po podpisaniu traktatu z Anglią tzw. Sykes-Picot w 1916 r., na mocy którego pod egidą Ligi Narodów Francja stała się mandatariuszką Syrii i Libanu. Proces muzułmańskiej imigracji do Francji zapoczątkowali na szerszą skalę Algierczycy, których liczbę w latach 1914-1919 szacowano w tym kraju na 80 tys.¹⁴ Wraz z rosnącymi procesami industrializacji we Francji wzrastało zapotrzebowanie na siłę roboczą, toteż chętnie zatrudniano muzułmanów z Afryki Północnej, m.in. Algierczyków. Byli oni zatrudniani w fabrykach i zakładach przemysłowych budowanych głównie na obrzeżach wielkich miast, toteż w XX wieku na peryferiach miast skupiało się życie imigrantów.

W czasie I wojny światowej Francja poniosła znaczne straty demograficzne, a dotyczyło to także mniejszości arabskiej, która też ginęła na froncie. Jako wyraz wdzięczności za zaangażowanie w walkę po stronie Francji, władze III Republiki ufundowały w Paryżu Wielki Meczet¹⁵. Rosnące zapotrzebowanie na produkcję przemysłową spowodowało zwiększenie liczby imigrantów muzułmańskich, których do 1924 r. było już ok. 120-130 tys., przeważnie Algierczyków, Tunezyjczyków i Marokańczyków. W okresie międzywojennym, dzięki uelastycznieniu prawa imigracyjnego w 1926 r. Francuska Rada Państwa zniosła obowiązek posiadania przez emigrantów algierskich świadectwa zatrudnienia. Duża rzesza muzułmanów znalazła zatrudnienie

¹⁴ R. Aissaoui, *Algerian migration to France from the early twentieth century to the Interwar Period*, Leicester 2008, s. 1: http://migrationeducation.de/fileadmin/uploads/Rabah_AissaouiAlgerian_01.pdf, [dostęp: 01.02.2012].

¹⁵ J. Zdanowski, *Muzułmanie we Francji*, s. 438-449.

nie w przemyśle wydobywczym, budowlanym, rolnictwie czy w mniejszym stopniu w usługach lub handlu.

Po II wojnie światowej pojawiła się potrzeba odbudowy infrastruktury i gospodarki francuskiej, w tym celu ponownie uznano, że braki w sile roboczej mogą zapełnić mieszkańcy kolonii, którym stworzono możliwość przyjazdu do Francji. Kontrolą limitu ruchu imigracyjnego zajmował się powołany do życia w 1945 r. Państwowy Urząd Imigracyjny. Miał on na celu przedsięwzięcie działań prowadzących do adaptacji imigrantów we francuskim społeczeństwie. Kilka dziesięcioleci po II wojnie światowej dokonał się proces dekompozycji systemu kolonialnego, czego ważnym elementem była wojna Francji z Algierią prowadzona w latach 1954-1962, zakończona podpisaniem traktatu w Evian. Na jego mocy Algieria uzyskała niepodległość, ale równocześnie otworzono granice dla imigrantów z Maghrebu do Francji¹⁶. Z tej możliwości przyjazdu do Francji skorzystali tzw. harkis – Algierczycy walczący po francuskiej stronie, a po wojnie obawiający się represji w swoim państwie.

Imigrantów przyjmowano chętnie, gdyż stanowili tanią siłę roboczą i motor napędowy gospodarki. Zaznaczmy, że nie posiadali oni równych prawach obywatelskich. O licznych ograniczeniach świadczy np. wprowadzona 5 października 1961 r. przez Maurice Pappona, ówczesnego prefekta policji paryskiej, godzina policyjna wyłącznie dla algierskich imigrantów. W dniu 17 października 1961 r. podczas muzułmańskiej manifestacji przeciwko temu prawu policja użyła broni. 15 tys. manifestantów zostało zatrzymanych, byli zabici i ranni¹⁷.

Politykę dyskryminacji kontynuowano do końca lat 70. XX wieku. Kryzys gospodarczy z 1972-1973 r. ujawnił skalę imigracji i przyniósł sformułowanie pierwszych postulatów prowadzenia odmiennej polityki w tym zakresie. W 1972 r. rząd francuski wydał okólniki, które hamowały napływ imigrantów do Francji, między innymi wprowadzono obowiązek posiadania pozwolenia na pracę i świadectwo zameldowania. W 1974 r. premier Jacques Chirac wydał okólnik powstrzymujący

¹⁶ J. Kukulka, *Historia współczesna stosunków międzynarodowych 1945-2000*, Warszawa 2007, s. 102-103.

¹⁷ M. Widy, *Życie w muzułmańskim Paryżu*, Warszawa 2005, s. 19.

imigrację zarobkową z krajów spoza granic Wspólnoty Europejskiej¹⁸. Rządowi francuskim z tego okresu trudno było jednak utrzymać konsekwentnie działania hamujące napływ imigrantów, gdyż już w 1975 r. rozpoczęto akcję łączenia rodzin, co miało doprowadzić do konsekwencji do zwiększenia liczby mniejszości muzułmańskiej. W 1982 r. liczba imigrantów wynosiła odpowiednio: Algierczyków – ok. 800 tys., Marokańczyków – 431 tys., Tunezyjczyków – 189 tys., Senegalczyków – 157 tys., Turków – 125 tys.¹⁹ Rząd francuski podejmował jednak także kroki zmierzające do zmniejszenia liczby muzułmanów: repatriację czy przymusowe powroty do ojczyzn i deportacje np. Malijczyków w 1986 r.

Kroki te napotykały opór mniejszości muzułmańskiej, dochodziło do manifestacji i protestów, takich jak np. „Narodowy Marsz Antyrasistowski” w Paryżu z 1980 r., czy strajk głodowy dwóch kapłanów i imigranta algierskiego. W obliczu narastającej fali dyskryminacji oraz aktów rasizmu mniejszość muzułmańska podejmowała rozmaite akcje, mające na celu zwrócenie uwagi opinii publicznej na ich problemy. Przykładem może być zainicjowany po śmierci od kul policyjnych młodego Maghrebczyka przez ruch SOS Racisme tzw. *Marche des Beurs* z 15 października 1983 r., który wyruszył z Marsylii do Paryża i pociągnął za sobą ok. 100 tys. demonstrantów²⁰. Coraz głośniejszy stawał się problem przedmieść i slumsów zamieszkałych przez mniejszość muzułmańską oraz postawy braku tolerancji wobec niej. Rząd francuski został zmuszony podjąć ów problem. Priorytetem politycznym stała się walka z procederem nielegalnego przekraczania granicy francuskiej przez imigrantów, głównie z Maghrebu oraz integracja środowisk imigranckich, które stały się wyraźną, aczkolwiek izolowa-

¹⁸ W 1977 r. minister stanu ds. cudzoziemskich pracowników zaproponował obcokrajowcom pomoc finansową w powrocie do ich ojczystych krajów tzw. *million Stoleru*. Z pomocy tej skorzystali głównie Portugalczycy i Hiszpanie, którzy mogli powrócić do swych krajów po upadku tamtejszych reżimów, mniejszość muzułmańska nie była zainteresowana skorzystaniem z tej formy pomocy. I.K. Glińska, *Muzułmanie w laickiej Francji (1974-2004)*, Kraków 2009, s. 32.

¹⁹ Tamże.

²⁰ M. Widy, *Życie w muzułmańskim Paryżu*, s. 20.

ną częścią społeczeństwa francuskiego lokowaną na przedmieściach miast.

Przykładem tego, jaka przepaść kulturowa dzieliła muzułmanów od reszty społeczeństwa francuskiego, była debata związana z noszeniem chusty muzułmańskiej w szkołach publicznych, zainicjowana w 1989 r. Na temat tego problemu wypowiadał się w następnych latach Europejski Trybunał Praw Człowieka w Strasburgu, w którym zarysowała się tendencja orzecznicza zmierzająca do zapewnienia ochrony neutralności światopoglądowej państwa²¹. To właśnie zakaz noszenia burek we francuskiej przestrzeni publicznej odbił się głośnym echem w Europie. Była i jest to nadal kwestia, która pokazuje szerszy kontekstowo problem związany z obecnością kilkumilionowej mniejszości muzułmańskiej we Francji. Od czasu zakończenia okupacji Północnej Afryki przyrost demograficzny tej mniejszości jest wysoki i przekracza kilkakrotnie odsetek urodzin wśród rdzennych Francuzów. Ponadto społeczność muzułmańska w części jest przeciwna kulturowej asymilacji i integracji. Wzrost wpływów fundamentalizmu islamskiego stale buduje napięcie pomiędzy muzułmanami a Francuzami. Większość muzułmanów imigrantów rezygnuje ze zdobywania wykształcenia powyżej podstawowego oraz publicznie formułuje wyrazy niezadowolenia ze swojej sytuacji prawnej i bytowej. Z kolei francuscy urzędnicy państwowi wskazują na inne przyczyny tych napięć: wielodzietność i bigamię, które ich zdaniem paraliżują krajowy system socjalnej pomocy.

Na terenach dzisiejszej Francji, podobnie jak i w innych krajach europejskich, dochodzi do spotkania dwóch różnych kultur: zachodniej – laickiej lub chrześcijańskiej z islamską – tradycyjną. Spotkanie to owocuje napięciem społecznym pomiędzy rdzennymi Francuzami a napływającą coraz większą falą ludnością muzułmańską. Założenie, że obecność imigrantów to etap przejściowy w rozwoju kraju, korzystny dla gospodarki, wspierający przyrost PKB Francji zawiódł, bo muzułmanie zamiast wrócić do swych afrykańskich ojczyzn, pozostali we Francji. W latach prosperity gospodarczej Francji, za kadencji prezydenta Francois Mitteranda, nie uporządkowano statusu arabskich

²¹ Patrz: rozdział 5.2 niniejszego opracowania.

imigrantów, sądząc, że są środowiskiem tymczasowym w tym kraju. Dopóki imigranci z Maghrebu pracowali na bogactwo Francji, kwestia ta była marginalizowana. Podczas kadencji prezydenta Jacques'a Chiraca problem mniejszości muzułmańskiej zaczął narastać. Nicolas Sarkozy podjął zdecydowane kroki prawne. Jego polityka wyraźnie szła w kierunku zaostrzenia prawa wobec muzułmanów, co argumentowano ochroną neutralności światopoglądowej i świeckości społeczeństwa francuskiego²².

4. MNIEJSZOŚĆ MUZULMAŃSKA WE FRANCJI – STRUKTURA I ORGANIZACJA

Obecna V Republika Francuska jest państwem świeckim, w którym wyraźna formalnoprawna separacja państwa od Kościoła nastąpiła 9 grudnia 1905 r., kiedy to Zgromadzenie Narodowe uchwaliło ustawę o rozdziale kościołów i państwa²³. Ustawa ta stanowi m.in. odrębność instytucji państwowych i kościelnych, pozbawienie kościołów wpływu w sferze publicznoprawnej, niezależność systemów prawa państwowego i kościelnego, brak finansowania kościołów przez państwo, czy świeckość szkół publicznych. O fundamentalnym znaczeniu koncepcji laickości może świadczyć fakt, że została ona wyrażona wprost w preambule obowiązującej Konstytucji V Republiki Francuskiej z 1958 r., która stanowi, że Francja jest republiką laicką²⁴.

Zzacunki statystyczne mniejszości muzułmańskiej we Francji u progu XXI wieku są dość rozbieżne: od 4,5 mln do nawet 6 mln.

²² O polityce kolejnych prezydentów Francji wobec tego problemu: J. Baszkiewicz, *Historia Francji*, Wrocław 1999, s. 458 i n.; P. Buras, *Podziwiam Sarkozy'iego*, http://wyborcza.pl/1,76842,8392798,Podziwiam_Sarkozy_ego.html, [dostęp: 01.12.2010]; H. Łakomy, *Francois Mitterrand. Biografia polityczna*, Kraków 2006, s. 170-190.

²³ Zob. M. Pietrzak, *Francuska ustawa o rozdziale kościołów i państwa z 9 grudnia 1905 roku*, w: *Francuska ustawa z 9 grudnia 1905 roku o rozdziale kościołów i państwa z perspektywy stu lat*, red. M. Pietrzak, Warszawa 2007, s. 20.

²⁴ Por. A. Czohara, *Francuski model rozdziału kościoła od państwa po stu latach*, w: *Francuska ustawa z 9 grudnia 1905 roku*, s. 30-31. W innym miejscu Czohara używa o Francji określenia „państwo »integralnie« świeckie”, A. Czohara, *Stosunki państwo-kościół. Belgia, Francja, Hiszpania, Włochy*, Warszawa 1994, s. 70.

Najczęściej podawana jest uśredniona liczba 5 mln²⁵. W 1999 r. struktura narodowościowa mniejszości muzułmańskiej wyglądała następująco: Algierczycy – ok. 43%, Marokańczycy – 28%, Tunezyjczycy – 11%, Turcy – 9%, muzułmanie z terenów Czarnej Afryki – 9%. Spośród nich ok. 97% to szyici, a tylko 2% to sunnici, choć należy wspomnieć, że ok. 10% z tej liczby to konwertyci, w większości kobiety, które po zawarciu małżeństwa zdecydowały się przyjąć religię męża muzułmanina. Na terenie Francji zwłaszcza w miastach podatny grunt znalazł także sufizm, mistyczny odłam islamu oraz ruch marabutów.

Jeśli chodzi o wielkie ośrodki miejskie, to najwięcej francuskich muzułmanów żyło w 2000 r. w aglomeracji paryskiej – ok. 35% populacji²⁶. Zwykle mieszkają na przedmieściach, gdzie w miejsce dawnych hoteli robotniczych wyrosły swoiste getta, blokowiska dla imigrantów zarobkowych. Nazywa się je w skrócie HLM (franc. *Habitation a Loyer Modere*) – osiedle socjalne o obniżonym czynszu²⁷. Są przeludnione, o niskim standardzie mieszkaniowym, uważane są za źródło społecznych patologii, wynikających z frustracji młodych muzułmanów. Środowisko przedmieść jest także podatnym gruntem dla działalności radykalnych ugrupowań odrzucających nie tylko zachodni konsumpcjonizm, ale cały zachodni system wartości i głoszących powrót do wartości islamskich. Młodzi muzułmanie dostrzegają w procesie reislamizacji przeciwwagę dla dominującej, świeckiej kultury rdzennych Francuzów.

Jednym z głównych problemów trapiących społeczność muzułmańską jest bezrobocie, które najdotkliwiej odczuwają właśnie ludzie młodzi. Często jego przyczyną jest brak odpowiednich kwalifikacji zawodowych. Jak wynika z danych spisu powszechnego, odsetek osób bez kwalifikacji pośród obcokrajowców jest dwukrotnie wyższy niż wśród rdzennych Francuzów. Międzynarodowy projekt badawczy EFFNATIS prowadzony w ramach 5. Programu Ramowego UE ujawnił

²⁵ M. Widy, *Życie w muzułmańskim Paryżu*, s. 22. I.K. Glińska, *Muzułmanie w laickiej Francji*, s. 45-47; *Allah In der EU: 15 Millionen Moslems leben in Europa*, http://www.focus.de/politik/ausland/allah-in-der-eu_aid_96749.html, [dostęp: 07.03.2011].

²⁶ M. Widy, *Życie w muzułmańskim Paryżu*, s. 22.

²⁷ Tamże, s. 113-114.

silną zależność pomiędzy poziomem wykształcenia dzieci imigrantów i ich płcią²⁸. Wśród kobiet notuje się zdecydowanie wyższy odsetek osób posiadających wyższe wykształcenie niż u mężczyzn²⁹.

Taki stan rzeczy piętrzy konflikty społeczne i rodzi naturalne podziały na „my – rdzenni Francuzi” i „oni – imigranci muzułmańscy”. Skalę problemu pokazały trwające 20 dni zamieszki z roku 2005, w trakcie których spalono ponad 9000 samochodów, aresztowano 2800 osób, a straty materialne oszacowano na 200 milionów euro. Zdaniem publicysty Jana Wójcika – „by nie antagonizować społeczeństwa, wielu polityków podkreślało, że islam nie ma nic wspólnego z zamieszkanymi, ale to młodzież muzułmańska była ich głównym uczestnikiem, a do zamieszek podburzali co radykalniejsi imamowie”³⁰. Jak pokazały badania Pew Research Center, dwie trzecie muzułmanów sympatyzowało z demolującą Francję młodzieżą³¹.

Problematykę adaptacji społecznej młodych muzułmanów pokazały także zamieszki z 2010 r. w Grenoble. Podczas nich zginął z rąk policji muzułmanin, który dopuścił się uprzednio kradzieży w banku, co stało się punktem zapalnym dla rozruchów. W ostatnim dziesięcioleciu Francuzi, zaniepokojeni coraz większą falą przemocy ze strony mniejszości muzułmańskiej, zaczęli popadać w islamofobię. Wykorzystali to politycy narodowościowi, którzy od lat głosili hasła całkowitej repatriacji imigrantów arabskich. Dużym zaskoczeniem był fakt zakwalifikowania się w 2002 r. do drugiej tury wyborów prezydenckich kontrowersyjnego lidera skrajnej prawicy – Frontu Narodowego, Jean Marie Le Pena. Oskarżał on rząd o zbyt ugodową politykę

²⁸ EFFNATIS (z ang. Effectiveness of National Integration Strategies towards Second Generation Migrant Youth in Comparative European Perspective, w pol. tłum. Skuteczność integracji narodowej strategii wobec drugiej generacji młodzieży ze środowisk migracyjnych w ujęciu porównawczym perspektywy europejskiej). Organizacja zajmująca się badaniem środowisk migracyjnych w krajach Unii Europejskiej: <http://www.efms.uni-bamberg.de/prineffe.htm>, [dostęp: 03.07.2011].

²⁹ *Muzułmanie we Francji - profil społeczno-ekonomiczny*, http://www.arabia.pl/index.php?option=com_content&task=view&id=279607&Itemid=2, [dostęp: 07.03.2011].

³⁰ J. Wójcik, *Czyja religia tego państwo?*, „CEL. Magazyn Chrześcijański” 2009, nr 1, s. 49-50.

³¹ D. Pszczółkowska, *Dlaczego młodzi z przedmieść palili samochody?*, <http://wyborcza.pl/1,75515,3010936.html>, [dostęp: 07.03.2011].

wobec muzułmanów, a ich samych o wysoki przyrost naturalny, co jego zdaniem „w naturalny sposób” zagraża tożsamości francuskiej oraz bezpieczeństwu wewnętrznemu³².

W 2003 r. ówczesny minister spraw wewnętrznych Nicolas Sarkozy zaproponował nowe prawo imigracyjne, które zaakceptował parlament francuski. Polegało ono na zaostrzeniu wymogów formalnych względem osób starających się o wjazd do Francji, a także regulowało sytuację tzw. *sans-papiers* (byli to cudzoziemcy, którzy przebywali na terenie Francji nielegalnie, bez odpowiednich dokumentów). Takich nielegalnych imigrantów zgodnie z zaproponowanym rozwiązaniem należało deportować. Szacowano, że dotknie to od 30 tys. do 40 tys. osób w skali roku³³. Były to jednak rozwiązania raczej populistyczne, bo mniejszość muzułmańska nie mogła być już postrzegana jako tymczasowa, lecz jako wielopokoleniowa grupa społeczna (znaczny procent urodził się już w nowej ojczyźnie), która żądała prawa do równego traktowania oraz poszanowania swej muzułmańskiej tożsamości.

Rząd francuski zdecydował się na podjęcie dialogu z mniejszością muzułmańską w celu wypracowania konsensusu pozwalającego muzułmanom na pełnoprawne korzystanie z przestrzeni publicznej. Problemem jednak okazało się wyłonienie reprezentacji po stronie mniejszości muzułmańskiej, gdyż należy mieć na uwadze jej duże zróżnicowanie pod względem etnicznym. Rząd wierzył, że instytucją jednoczącą muzułmanów we Francji, będzie Paryski Wielki Meczet, który od lat cieszył się dużym autorytetem i pełnił rolę religijną, kulturalną i polityczną.

Jednak w latach 80. i 90. XX wieku, dzięki narastającym wielu inicjatywom oddolnym imigrantów muzułmańskich Wielki Meczet miał już konkurencję w postaci licznych i cieszących się uznaniem organizacji i stowarzyszeń muzułmańskich. Wymieńmy najważniejsze z nich: w 1952 r. powołano do życia Muzułmańskie Centrum Kultury, w 1969 r. Muzułmańskie Stowarzyszenie Kulturalne, które pracowało głównie na przedmieściach i w odróżnieniu od Wielkiego Meczetu nie reprezentowało tylko interesów Algierczyków.

³² I.K. Glińska, *Muzułmanie w laickiej Francji*, s. 36.

³³ Tamże, s. 37-38.

Inne nacje także powoływały swoje organizacje. Z inspiracji Tunezyjczyków powstała w 1983 r. tzw. Unia Organizacji Muzułmańskich we Francji (tzw. UOIF). Marokańczycy powołali Krajową Federację Muzułmanów Francuskich (tzw. FNMF). Muzułmanie z Czarnej Afryki, Komorów i Antyli powołali FFAIACA, a Turcy Komitet Koordynacyjny Muzułmanów Tureckich we Francji (w skrócie CCMF). Każda z tych organizacji stawiała sobie za cel niesienie pomocy muzułmanom w zakresie spraw związanych z kultem religijnym oraz prowadzenie działalności społeczno-kulturalnej.

Głośna sprawa chusty we Francji oraz rosnąca siła Frontu Narodowego Le Pena zmotywowały rządzących polityków do działań służących dialogowi i pogodzeniu islamu z koncepcją świeckiego państwa. Pierwsze spotkanie przedstawicieli organizacji muzułmańskich ze stroną rządową odbyło się z inicjatywy ministra polityki wewnętrznej w 1989 r. i miało charakter ekspercko-wywiadowczy. Rok później powołano do życia tzw. Radę Refleksji nad Organizacją i Przyszłością Islamu we Francji (franc. *Le Conseil de réflexion sur l'islam en France*). Zadaniem Rady miało być wyłonienie reprezentacji mniejszości muzułmańskiej oraz wypracowanie standardów religijnych niekolidujących z ideą laickości państwa³⁴. Z uwagi na różnice polityczne wśród liderów Wielkiego Meczetu Paryskiego i UOIF wkrótce Rada pograżyła się w wewnętrznych kłótniach (w ich tle był monopol Wielkiego Meczetu na dochodowy handel żywnością *halal*). W 1993 r. rektor Wielkiego Meczetu powołał Radę Konsultacyjną Muzułmanów Francuskich (franc. *Conseil Consultatif des Musulmans de France*, w skrócie CCMF), której działalność miała pomóc stronie rządowej w opracowaniu statusu prawnego mniejszości muzułmańskiej. W 1994 r. uchwalono Kartę Kultu Muzułmańskiego, która zawierała deklarację poszanowania laickiej tradycji Francji oraz określała obowiązki i prawa muzułmanów francuskich. Karta miała zjednoczyć środowiska muzułmańskie we Francji, ale jej rola i znaczenie były dalekie od oczekiwań muzułmanów i środowisk politycznych.

³⁴ J. Cesari, *Islam in France: The Shaping of a Religious Minority, w: Muslims in the West, from Sojourners to Citizens*, red. Yvonne Haddad-Yazbek, Oxford University Press 2002, s. 36-51.

W 1999 r. gabinet premiera Lionela Jospina zainicjował cykl spotkań z najważniejszymi organizacjami reprezentującymi interesy różnych środowisk muzułmańskich. Po wielu burzliwych dyskusjach podczas prowadzonego dialogu uroczyście ratyfikowano dokument pt. *Porozumienie ramowe w sprawie przyszłej organizacji kultu muzułmańskiego*. Przewidywał on powołanie do życia Francuskiej Rady Kultu Muzułmańskiego, w której skład miały wchodzić czołowe francuskie organizacje i stowarzyszenia muzułmańskie. Należy zaznaczyć, że rozpoczęło to długie spory w tych środowiskach na temat reprezentacji i układu sił w tym nowym organie³⁵.

Po 11 września 2001 r. wzrosły obawy o rozwój islamskiego terroryzmu także we Francji. Minister spraw wewnętrznych, jakim od czerwca 2002 r. był Nicolas Sarkozy, postawił sobie za cel zakończenie trudnego procesu wyłonienia instytucjonalnej reprezentacji mniejszości muzułmańskiej. Sarkozy przedstawił ministerialny projekt statusu Francuskiej Rady Kultu Muzułmańskiego, w którym mocno akcentowano swobody religijne i świeckość państwa. Większość organizacji muzułmańskich odrzuciła opracowany poza nimi statut, równoległe podnosząc zarzut dyskryminacji religijnej. Władze pracowały nad porozumieniem pod silną presją narastającej psychozy i lęku przed fundamentalizmem islamskim.

W kwietniu 2003 r. środowiska muzułmańskie wspólnie zdecydowały się na demokratyczne wybory na dwuletnią kadencję do Francuskiej Rady Kultu Muzułmańskiego. Frekwencja wyniosła 87%, co można uznać za znak dużego zainteresowania i zaangażowania ze strony muzułmanów. W kolejnych wyborach z 2005 r., w których kadencja miała wynosić już 3 lata, wzięło udział 85% uprawnionych do głosowania. W skład Rady wchodziły wszystkie główne ugrupowania muzułmańskie Francji: FFAIACA, CMNF, Wielki Meczet (zajął dopiero trzecią pozycję), Stowarzyszenie „Wiara i Praktyka”, osobistości i autorytety znane w świecie muzułmańskim oraz przedstawiciele innych ważnych meczetów we Francji³⁶.

³⁵ I.K. Glińska, *Muzułmanie w laickiej Francji*, s. 93.

³⁶ Tamże, s. 101-105.

Rada jest obecnie całkowicie niezależną instytucją, która utrzymywana jest wyłącznie ze składek delegatów, meczetów, osobistości pochodzących z kooptacji oraz federacji muzulmańskich. W ramach laickości państwa obowiązuje zakaz jakichkolwiek subwencji państwowych. Mimo że Rada powstała w dużej mierze pod wpływem politycznego nacisku, to jednak właśnie dzięki temu rząd francuski uzyskał zinstytucjonalizowaną platformę rozmowy z mniejszością muzulmańską w sprawach jej dotyczących. Powstała oficjalna jej reprezentacja. Niemalą rolę w jej wyłonieniu odegrał prezydent Francji, Nicolas Sarkozy, który uważał, że taka Rada gwarantuje swobodę wyznania, ale także pewną kontrolę swych wyznawców.

5. PRAWNY ZAKAZ NOSZENIA BUREK WE FRANCJI

Od kilku dziesięcioleci z pierwszych stron francuskich gazet nie schodzi sprawa noszenia przez muzulmanki całościowego lub częściowego zakrycia ciała (*voile intégral*). Należy zaznaczyć, że zakaz noszenia burek w szkołach i w przestrzeni publicznej podlega we Francji prawnej regulacji i uważa się go za instrument walki rządu z rosnącymi wpływami islamu.

Koran zaleca kobietom ubiór skromny, co interpretuje się jako taki, który przede wszystkim ukrywa ich urodę przed obcymi. Bywa to interpretowane różnie, bo w niektórych krajach muzulmańskich kobiety nie noszą nawet hidżabu, a w Afganistanie za rządów Talibów musiały one nie tylko nosić ortodoksyjną burkę, ale i płaskie obuwie i nie wolno im było używać kosmetyków do makijażu. W krajach Europy Zachodniej bywa, że muzulmanki noszą hidżab i długie spódnice, traktując to zarówno jako przejaw religijności, jak i przejaw wierności swojej tradycji kulturowej³⁷. Zdarza się także, że kobiety, nosząc nakrycie głowy, chcą podkreślić w ten sposób swoją odrębność kulturową, z której są zwyczajnie dumne. Wśród muzulmanek francuskich spotyka się takie

³⁷ A.S. Nalborczyk, *Czy istnieje strój kobiety muzulmańskiej?*, w: *Szata oddaje ludzkie obyczaje, czyli o strojach ludów Azji i Afryki*, red. J. Jurewicz, J. Rogala, Warszawa 2008, s. 61-71.

kobiety, którym zwyczaj zakładania chusty jest obcy. Zależy to od stopnia inkulturacji.

Rząd starał się uregulować kwestię zasłaniania twarzy w przestrzeni szkolnej poprzez normatywne wprowadzenie zakazu noszenia chusty muzułmańskiej, np. nowelizując Kodeks edukacji (15 marca 2004 r.). Od 2010 r. rozszerzono prawnie zakaz na całą przestrzeń publiczną.

W biuletynie „Unveiling the Truth” z 2011 r. opracowanym na zlecenie „Open Society Foundations” szacowano liczbę kobiet noszących pełną zaslonę twarzy we Francji różnie: od 367 do 2000³⁸. Autorzy tego dokumentu podkreślają, że są to najczęściej kobiety, które wyznają ortodoksyjny odłam islamu zwany salafizmem. Około 60% to kobiety poniżej 30 roku życia, a 26% to konwertytki, zamieszkujące głównie miejskie rejony Paryża, Marsylii, Lille i Lyonu. „Le Monde” szacował, że ok. 2000 kobiet zakrywa twarz w celach prowokacyjnych, by wyrazić protest przeciwko zakazowi zakrywania twarzy³⁹.

M. Labidi uważa, że „pełne zakrycie twarzy i ciała nie jest *stricte* wymogiem religijnym w islamie, ale stanowi tradycję niewielkiej islamskiej mniejszości. Nie jest to też kwestią wolnego wyboru, ale wymuszonym wyborem i wizualnym symbolem islamistów – ostentacyjnie antylaickim i mizoginistycznym”⁴⁰. Państwa zachodnie są istotnie zainteresowane wyglądem publicznym obywateli i dlatego nie pozwalają na publiczną nagość ani na zakrywanie twarzy. Warto zaznaczyć, iż przedstawicielki środowisk feministycznych uważają równocześnie, że poparcie dla zakazu noszenia burek uderza w ich kobiecą godność⁴¹. Jedno jest pewne, kwestia zakazu burek jest bardzo

³⁸ *Unveiling the Truth. Why Muslim Women wear the Full-face Veil in France*, Open Society Foundations, New York, London, Budapest 2011, s. 21. http://www.soros.org/initiatives/home/articles_publications/publications/unveiling-the-truth-20110411/a-unveiling-the-truth-20100510.pdf, [dostęp: 11.02.2012].

³⁹ Polskie omówienie artykułu: *Ile kobiet nosi burkę we Francji?*, „Le Monde”, <http://www.euroislam.pl/index.php/2009/08/ile-kobiet-nosi-burke-we-francji/> [dostęp: 29.10.2010].

⁴⁰ Por. S. Labidi, *Faces of Janus: The Arab-Muslim Community in France and the Battle for Its Future*, w: *The Other Muslims: Moderate and Secular*, red. Zeyno Baran, New York 2010, s. 116-119, tłum. M. Madej.

⁴¹ Por. M. Philips, *Should France Ban the Burqa?*, “National Review Online” 2010, t. 23, tłum. M. Madej, <http://www.nationalreview.com/articles/243528/should-france-ban-burqa-nro-symposium?page=2>. [dostęp: 29.10.2010].

kontrowersyjna i budzi skrajne emocje, być może dlatego, że odbywa się na gruncie zlaicyzowanego państwa Europy Zachodniej.

Chusta arabska do tego stopnia podzieliła społeczeństwo, że w 2003 r. prezydent Francji Jacques Chirac opowiedział się za ustawowym zakazem noszenia znaków religijnych. Jego następca prezydent Nicolas Sarkozy poczynił zdecydowane kroki w tej kwestii, popierając inicjatywę ustawodawczą partii Unii na rzecz Ruchu Ludowego (UMP) z jej przewodniczącym Jean-François Copé, czego efektem było uchwalenie ustawy 11 października 2010 r., która całkowicie zakazała zakrywania twarzy przez chustę muzułmańską we francuskiej przestrzeni publicznej⁴².

5.1. WYBRANE AKTY NORMATYWNE

a) 15 marca 2004 r. (w oryg. franc.: *Loi n° 2004-228 du 15 mars 2004 encadrant, en application du principe de laïcité, le port de signes ou de tenues manifestant une appartenance religieuse dans les écoles, collèges et lycées publics*) Ustawa regulująca na podstawie zasady laickości noszenie symboli i ubioru uzewnętrzniających przynależność religijną w szkołach podstawowych i liceach publicznych⁴³ – parlament francuski uchwalił nowelizację kodeksu edukacyjnego, wprowadzając do niego artykuł 141-5-1, który stanowi, że „w szkołach i uczelniach wyższych publicznych noszenie symboli lub odzieży, przez które uczniowie/studenci w sposób wyraźny manifestują swój światopogląd religijny, jest zakazane. Wewnętrzne zarządzenia przewidują, że przed decyzją o wszczęciu postępowania dyscyplinarnego odbywa się rozmowa z uczniem/studentem”⁴⁴.

⁴² A. Rybińska, *Sarkozy zakazuje noszenia burek*, <http://www.rp.pl/artukul/465064.html>, [dostęp: 29.10.2010].

⁴³ J. Falski, *Francuski zakaz noszenia symboli religijnych w szkołach publicznych przed ETPC. Kontrowersje, uwagi, oceny*, „Studia z Prawa Wyznaniowego” 2011, t. 14, s. 79.

⁴⁴ W oryg.: Code de l'éducation;: LOI n° 2004-228 du 15 mars 2004 encadrant, en application du principe de laïcité, le port de signes ou de tenues manifestant une appartenance religieuse dans les écoles, collèges et lycées publics (1), NOR: MENX0400001L: Dans les écoles, les collèges et les lycées publics, le port de signes ou tenues par lesquels les élèves

Rada Stanu, najwyższy organ sądownictwa administracyjnego we Francji, w trakcie trwających jeszcze prac legislacyjnych wydała opinię, że „zakaz noszenia symboli, ujawniających w sposób ostentacyjny przynależność wyznaniową, nie narusza postanowień Konstytucji Francji ani Konwencji o Ochronie Praw Człowieka i Podstawowych Wolności”. Jednocześnie Rada Stanu podtrzymała stanowisko, że laicki charakter państwa gwarantuje każdemu obywatelowi wolność wyznania i przekonań religijnych⁴⁵.

Ponadto 18 maja 2004 r. został wydany okólnik przez ministra edukacji do powyższej ustawy, który precyzował, że uczeń ostentacyjnie uzewnętrznia swą przynależność religijną przez symbol wtedy, gdy prowadzi to „do natychmiastowej identyfikacji przynależności religijnej”⁴⁶. W przypadku chusty okólnik stanowi wprost, że zakaz obowiązuje „bez względu na nazwę, jaką się jej nada”⁴⁷. Jednakowoż okólnik dopuszcza noszenie przez uczniów dyskretnych symboli religijnych, jednak to, czy są one dopuszczalne w przestrzeni szkolnej, czy jednak są ostentacyjne, zależy od oceny administracji szkolnej⁴⁸. To, czy np. Gwiazda Dawida, krzyżyk czy ręka Fatimy pozwala na natychmiastową identyfikację religijną, zależy od skali oddziaływania, fizycznej wielkości i możliwości percepcyjnych obserwatora⁴⁹.

b) 11 października 2010 r. (w oryg. franc.: *Loi n° 2010-1192 du 11 octobre 2010 interdisant la dissimulation du visage dans l'espace public*) **Ustawa o zakazie zakrywania twarzy w miejscach**

manifestent ostensiblement une appartenance religieuse est interdit. Le reglement interieur rappelle que la mise en oeuvre d'une procedure disciplinaire est precede d'un dialogue avec l'eleve. Tłum. M. Belon, <http://www.legifrance.gouv.fr>, [dostęp: 12.12.2010]. Można oddać w języku polskim ów sposób manifestacji jako „ostentacyjny”. Pełny tekst: *Ustawa z 15 marca 2004 r. dotyczącej znaków religijnych w szkołach publicznych*, tłum. M. Zawiaślak, „Przegląd Prawa Wyznaniowego” 2012, t. 4, s. 159-160.

⁴⁵ Por. J. Falski, *Francuski zakaz noszenia symboli religijnych*, s. 81.

⁴⁶ Tekst w j. polskim *Okólnik z 18 maja 2004 r. w sprawie wprowadzenia w życie ustawy z 15 marca 2004 r. dotyczącej znaków religijnych w szkołach publicznych*, tłum. i oprac. M. Zawiaślak, „Przegląd Prawa Wyznaniowego” 2012, t. 4, s. 161-176.

⁴⁷ J. Falski, *Francuski zakaz noszenia symboli religijnych*, s. 95.

⁴⁸ Tamże, s. 96.

⁴⁹ Por. J. Falski, *Wokół zakazu symboli religijnych we francuskiej szkole publicznej*, „Państwo i Prawo” 2011, z. 12, s. 50.

publicznych – stanowi, że „żadna osoba nie będzie nosiła w miejscu publicznym tak zaprojektowanego stroju/ubrania, które zasłania twarz w sposób całkowity”. Przestrzeń publiczna w rozumieniu art. 2 omawianej ustawy obejmuje „drogi publiczne, miejsca ogólnodostępne oraz miejsca związane z wykonywaniem czynności w ramach służby publicznej”. Powyższy zakaz nie obowiązuje, gdy zakrycie twarzy jest wymagane lub dozwolone przez obowiązujące przepisy ustawowe lub akty wykonawcze, lub gdy jest to uzasadnione przyczynami zdrowotnymi lub zawodowymi. Nie obowiązuje on także, gdy zakrycie twarzy jest związane z: uprawianiem sportu, obchodzeniem świąt, imprezami o charakterze artystycznym lub wynikającym z tradycji. Za naruszenie zakazu grozi grzywna lub w innych przypadkach zamiast grzywny kara ograniczenia wolności. Ustawa zawiera również nowelizację do kodeksu karnego w kwestii złamania zakazu noszenia zakrycia twarzy. Na mocy omawianej ustawy rząd został zobowiązany do przedstawienia raportu parlamentowi z zakresu przewidywanych skutków prawnych oraz praktyki przestrzegania przepisów obowiązującej ustawy⁵⁰.

⁵⁰ W oryginale: LOI n° 2010-1192 du 11 octobre 2010 interdisant la dissimulation du visage dans l'espace public (1), NOR: JUSX1011390L. Article 1 – Nul ne peut, dans l'espace public, porter une tenue destinée à dissimuler son visage. Article 2 — Pour l'application de l'article 1er, l'espace public est constitué des voies publiques ainsi que des lieux ouverts au public ou affectés à un service public. II. — L'interdiction prévue à l'article 1er ne s'applique pas si la tenue est prescrite ou autorisée par des dispositions législatives ou réglementaires, si elle est justifiée par des raisons de santé ou des motifs professionnels, ou si elle s'inscrit dans le cadre de pratiques sportives, de fêtes ou de manifestations artistiques ou traditionnelles. Article 3 – La méconnaissance de l'interdiction édictée à l'article 1er est punie de l'amende prévue pour les contraventions de la deuxième classe. L'obligation d'accomplir le stage de citoyenneté mentionné au 8° de l'article 131-16 du code pénal peut être prononcée en même temps ou à la place de la peine d'amende. Article 4 – Après la section 1 bis du chapitre V du titre II du livre II du code pénal, il est inséré une section 1 ter ainsi rédigée : Section 1 ter De la dissimulation forcée du visage Art. 225-4-10.-Le fait pour toute personne d'imposer à une ou plusieurs autres personnes de dissimuler leur visage par menace, violence, contrainte, abus d'autorité ou abus de pouvoir, en raison de leur sexe, est puni d'un an d'emprisonnement et de 30 000 € d'amende. Lorsque le fait est commis au préjudice d'un mineur, les peines sont portées à deux ans d'emprisonnement et à 60 000 € d'amende. Article 5 – Les articles 1er à 3 entrent en vigueur à l'expiration d'un délai de six mois à compter de la promulgation de la présente loi. Article 6 – La présente loi s'applique sur l'ensemble du territoire de la République. Article 7 – Le Gouvernement remet au Parlement un rapport sur l'application de la présente

c) 11 października 2010 r. w związku z wprowadzeniem zakazu zakrywania twarzy na mocy ustawy dokonano nowelizacji kodeksu karnego. Wprowadzono do kodeksu penalizację łamania tego zakazu w sytuacjach, gdy ma to charakter nagminny, rażący i ekspansywny. Artykuł 4 stanowi, że ten, kto narzuca/zmusza do zasłaniania twarzy inne osoby groźbą, przymusem, przemocą, nadużyciem władzy, szczególnie ze względu na płeć tych osób, podlega karze jednego roku pozbawienia wolności i grzywnie 30 000 euro. Jeżeli czyn jest popełniony wobec nieletniego, kara wzrasta wówczas do 2 lat pozbawienia wolności oraz 60 000 euro grzywny⁵¹.

Mimo iż uchwalona ustawa o zakazie zakrywania twarzy w przestrzeni publicznej nie zawiera motywu religijnego, to jednak na długo przed nią francuskie media wskazywały, że jest ona skierowana przeciwko muzułmankom noszącym burkę czy nikab. Ponadto Francuska Rada Konstytucyjna 7 października 2010 r. w wydanej decyzji, powołując się na art. 4 Deklaracji Praw Człowieka i Obywatela z 1789 r., orzekła, iż „[...] ustawodawca jest przekonany, że kobiety ukrywające twarz, czy to dobrowolnie, czy też nie, znajdują się w sytuacji wykluczenia i niższości w sposób oczywisty niezgodny z konstytucyjnymi zasadami wolności i równości [...]”⁵².

loi dix-huit mois après sa promulgation. Ce rapport dresse un bilan de la mise en œuvre de la présente loi, des mesures d'accompagnement élaborées par les pouvoirs publics et des difficultés rencontrées. La présente loi sera exécutée comme loi de l'Etat. Tłum. M. Belon, <http://www.legifrance.gouv.fr>, [dostęp: 12.12.2010].

⁵¹ W oryg.: Article 225-4-10. Créé par LOI n°2010-1192 du 11 octobre 2010 - art. 4 : Le fait pour toute personne d'imposer à une ou plusieurs autres personnes de dissimuler leur visage par menace, violence, contrainte, abus d'autorité ou abus de pouvoir, en raison de leur sexe, est puni d'un an d'emprisonnement et de 30 000 € d'amende. Lorsque le fait est commis au préjudice d'un mineur, les peines sont portées à deux ans d'emprisonnement et à 60 000 € d'amende. Tłum. M. Belon, <http://www.legifrance.gouv.fr>, [dostęp: 12.12.2010]. Pełny przekład: *Francuska ustawa numer 2010-1192 z dnia 11 października 2010 roku zakazująca zakrycia twarzy w miejscach publicznych*, tłum. M. Zawisłak, „Przegląd Prawa Wyznaniowego” 2011, nr 3, s. 81-82.

⁵² Przytaczamy za: J. Bartoszewicz, *Zakaz zasłaniania twarzy a prawo do uzewnętrzniania wyznania*, „Polski Rocznik Praw Człowieka i Prawa Humanitarnego” 2011, t. 2, s. 11-12. Ten sam autor zwraca uwagę, że w Belgii również obowiązuje od 22 lipca 2011 r. zakaz zasłaniania twarzy w przestrzeni publicznej pod sankcją grzywny lub pozbawienia wolności.

Ustawa o zakazie zakrywania twarzy w przestrzeni publicznej nałożyła na rząd obowiązek opracowania raportu w celu merytorycznej oceny praktycznego wpływu ustawy na przestrzeń publiczną we Francji. Ustawa jest bezprecedensowa i oryginalna, gdyż po raz pierwszy państwo podjęło próbę rozstrzygnięcia tak ważkiej kwestii dotyczącej kultury i obyczajowości muzułmańskiej.

Zanim ustawa została promulgowana przez prezydenta, obowiązkową opinię wydała Rada Stanu, która opracowała „Analizę możliwości prawnych dla legalizacji burek we Francji” przyjętą na sesji plenarnej Zgromadzenia Ogólnego Rady Stanu w dniu 25 marca 2010 r.⁵³ Analiza przedstawia w skondensowany sposób prawne konsekwencje wprowadzenia tego zakazu we Francji. Raport wymienia przyczyny, które legły u podstaw sformułowania zakazu noszenia burek wyrażone w powyższych ustawach. Uznaje, że nikt nie może ukrywać twarzy, gdy chodzi o bezpieczeństwo osób i mienia publicznego, zapobieganie lub ściganie przestępstw, a tym bardziej dla zapewnienia poszanowania praw i wolności innych osób. W tekście zaznaczono, że dla porządku publicznego prawne regulacje są wprowadzane w pewnych, zakreślonych granicach, tak by wyeliminować wszelkie świadome ukrywanie twarzy w przestrzeni publicznej, nawet jeśli dana osoba nie stara się o uzyskanie dostępu do obiektów lub usług o charakterze publicznym. Rada Stanu w omawianej „Analizie” przywołała Dekret nr 2009-724 z dnia 19 czerwca 2009 r., który stanowi że przestępstwem jest ukrywanie twarzy w manifestacjach odbywających się na drogach publicznych i podlega to karze grzywny do 1500 euro. Ponadto francuskie jednostki samorządu terytorialnego w celu zapewnienia bezpieczeństwa publicznego są uprawnione, w przypadku mera na podstawie art. L. 2212-2 ustawy o władzach lokalnych i regionalnych, a prefekta na podstawie art. L. 2215-1 tej samej ustawy, „w miarę potrzeb i pod nadzorem sądu administracyjnego w uzasadnionych przypadkach wynikających

⁵³ *Study of possible legal grounds for banning the full veil*. Report adopted by the Plenary General Assembly of the Conseil d'Etat Thursday 25 March 2010, tłum. M. Madej, http://www.conseil-etat.fr/cde/media/document/RAPPORT%20ETUDES/etude_voile_integral_anglais.pdf, [dostęp: 07.03.2011].

ze specyficznych warunków lokalnych” do zakazania publicznego ukrywania twarzy.

Rada Stanu rozpatrywała także ukrywanie twarzy w kontekście ograniczenia podstawowych praw i wolności, takich jak: wolność osobista, prawo do prywatności, wolność wypowiedzi i wolność uzewnętrzniania swych przekonań, zwłaszcza religijnych. W świetle tych praw i wolności zakaz pełnego ukrywania twarzy nie może opierać się tylko i wyłącznie na zasadzie religijnej neutralności państwa francuskiego. Rada Stanu w omawianej analizie przytoczyła zasady, które uchwaliła w 2004 r., dotyczące sekularyzmu państwowego. Przypomnijmy, że zasada neutralności religijnej, która we Francji ma ponadstuletnią tradycję, swoje źródło normatywne znajduje w art. 1 Konstytucji. Główne zasady przywołane w omawianej analizie świadczące o sekularyzacji państwa to: neutralność państwa, wolność religijna i poszanowanie pluralizmu religijnego.

W rozumieniu francuskiego prawa publicznego, sekularyzm jest nierozzerwalnie związany z wolnością sumienia i religii, a także z powszechną wolnością głoszenia swojej religii lub przekonań. Wolności te są chronione zarówno przez francuską konstytucję, jak i Europejską Konwencję o Ochronie Praw Człowieka i Podstawowych Wolności.

Rada Stanu uważa za konieczne, by w niektórych sytuacjach występujących w przestrzeni publicznej wymagać od obywateli odkrycia twarzy, na przykład: podczas wjazdu lub ruchu tranzytowego w niektórych miejscach granicznych w celu sprawdzenia tożsamości i wieku, ze względu na charakter miejsca lub warunków, które muszą być spełnione dla należytego funkcjonowania usług publicznych, na przykład w Urzędzie Stanu Cywilnego, salach sądowych, lokalach wyborczych, ratuszach, szpitalach, uczelniach. Te miejsca powinny zostać określone przez ogólne ustawodawstwo lub rozporządzenia, by zapewnić prawidłowość przeprowadzanych czynności administracyjnoprawnych. Rada wyraziła przekonanie, że absolutny zakaz zakrywania twarzy jest nieakceptowany w Republice Francuskiej, ponieważ jest to „sprzeczne z zasadą równości kobiet i mężczyzn”. W debacie wokół tego zakazu uczestniczyły najwyższe organy państwowe, a sama analiza została napisana w taki sposób, aby nie razić uczuć francuskich muzułmanów.

Podnoszono przede wszystkim aspekt bezpieczeństwa publicznego, neutralności państwa w zakresie prawa do wolności wyznania i sumienia oraz poszanowania podstawowych praw jednostki.

W. Bartoszewicz wyraża wątpliwość, czy zakaz zakrywania twarzy w przestrzeni publicznej jest sprzeczny z art. 9 Europejskiej Konwencji Praw Człowieka, poprzez arbitralną i „nieuzasadnioną ingerencję” w wolność jednostki do decydowania o swym ubiorze⁵⁴.

5.2. KAZUS *DOGRU PRZECIWKO FRANCJI* – WYROK EUROPEJSKIEGO TRYBUNAŁU PRAW CZŁOWIEKA W STRASBURGU Z 4 GRUDNIA 2008 R.⁵⁵

Problem noszenia burek we francuskich szkołach ma historię sięgającą przynajmniej lat 80. W 1989 r. trzy uczennice gimnazjum we Flers zostały zawieszono za odmowę usunięcia chust z głowy, mimo wyraźnego żądania nauczycieli oraz dyrekcji szkoły. W tym czasie brak jednak było prawnej interpretacji zakazu noszenia burek w szkołach. Ówczesny minister edukacji zgłosił się z wnioskiem o wydanie opinii do Rady Stanu. Rada Stanu w swoim orzeczeniu z dnia 27 listopada 1989 r. uznała, że konsekwencje, jakie spotkały uczennice ze strony władz szkolnych, były zasadne. Kolejny raport Rada Stanu przygotowała dla ministra edukacji w lipcu 2005 r. Zwrócono w nim uwagę na rosnącą z roku na rok skalę problemu.

Francja jest sygnatariuszem Europejskiej Konwencji o Ochronie Praw Człowieka i Podstawowych Wolności z 1950 r., toteż strażnikiem respektowania tych praw przez państwa jest Europejski Trybunał Praw Człowieka w Strasburgu. Nieliczni francuscy muzułmanie, którzy posiadali środki na uruchomienie procedury postępowania przed ETPC, nie wahali się skarżyć Francję za łamanie praw człowieka. Doniosła z prawnego punktu widzenia była sprawa dwóch uczennic, muzułmank, które w obronie swoich praw wniosły skargę do tego Trybunału, zarzucając Francji naruszenie prawa do manifestowania swojej religii

⁵⁴ Por. J. Bartoszewicz, *Zakaz zasłaniania twarzy*, s. 17.

⁵⁵ Orzeczenie *Dogru v. France* z 4 grudnia 2008 r. (nr 27058/05).

w rozumieniu artykułu 9 EKPC⁵⁶. Belgin Dogru (ur. w 1987 r.) i Esma-Nur Kervanci (ur. w 1986 r.) mieszkały we Flers, gdzie dorastały w rodzinach o tradycjach muzułmańskich. W 1998 r. rozpoczęły edukację w pierwszej klasie szkoły publicznej, a od 1999 r. zaczęły przychodzić w hidżabie do szkoły. Skarżące nie chciały zdejmować chusty podczas zajęć z wychowania fizycznego, mimo nalegań nauczyciela, który uważał, że noszenie chusty jest niezgodne z charakterem zajęć z wychowania fizycznego. Nauczyciel w tej sprawie interweniował parokrotnie u dyrekcji szkoły (22 stycznia i 8 lutego 1999 r.). Komisja dyscypliny szkolnej na swoim posiedzeniu w dniu 11 lutego 1999 r. podjęła decyzję o wydaleniu ze szkoły obu dziewcząt, zarzucając im naruszenie obowiązku pracowitości i brak aktywności w lekcjach wychowania fizycznego i innych zajęć sportowych. Rodzice Dogru i Kervanci odwoływali się od tej decyzji do specjalnego zespołu odwoławczego w Caen, jednak decyzja została podtrzymana w mocy.

Sądy krajowe rozpatrujące skargę na decyzję o usunięciu skarżących ze szkoły uznały, że zainteresowane uczennice, odmawiając zdjęcia chusty, przekroczyły granice prawa do uzewnętrzniania swoich przekonań religijnych w budynku szkoły. Europejski Trybunał Praw Człowieka w Strasburgu oddalił skargę, przychylając się do stanowiska pozwanej Francji, a następnie w uzasadnieniu wyroku zwrócił uwagę, że zasada świeckości wynika z tradycji francuskiej, która swoje początki czerpie z Deklaracji Praw Człowieka i Obywatela z 1789 r. Jej artykuł 10 stanowi, że: „Nikt nie może być niepokoiony z powodu swych przekonań, w tym poglądów religijnych, pod warunkiem że ich manifestacja nie zakłóca porządku publicznego ustanowionego

⁵⁶ Art. 9 EKPC: 1. Każdy ma prawo do wolności myśli, sumienia i wyznania; prawo to obejmuje wolność zmiany wyznania lub przekonań oraz wolność uzewnętrzniania indywidualnie lub wspólnie z innymi, publicznie lub prywatnie, swego wyznania lub przekonań przez uprawianie kultu, nauczanie, praktykowanie i czynności rytualne. 2. Wolność uzewnętrzniania wyznania lub przekonań może podlegać jedynie takim ograniczeniom, które są przewidziane przez ustawę i konieczne w społeczeństwie demokratycznym z uwagi na interesy bezpieczeństwa publicznego, ochronę porządku publicznego, zdrowia i moralności lub ochronę praw i wolności innych osób. Za: *Konwencja o Ochronie Praw Człowieka i Podstawowych Wolności Komentarz do artykułów 1-18*, red. L. Garlicki, Warszawa 2010, s. 550.

przez prawo⁵⁷. Doprecyzowano ów artykuł w uchwalonych aktach normatywnych z 1882 r. i 1886 r., które wprowadziły obowiązkowo we Francji świecki charakter placówek szkolnych. Ustawa z dnia 9 grudnia 1905 r., znana jako Ustawa o rozdziale kościołów i państwa, stanowiła że: „Rzeczpospolita Francuska zapewnia wolność sumienia. Stanowi ona gwarancję bezpłatnego uczestnictwa w kulcie religijnym, z zastrzeżeniem ograniczeń ustanowionych w imię interesu i porządku publicznego”. W tej samej ustawie określono, że Republika Francuska nie może dotować lub subsydiować żadnych religii. Uznano pluralizm religijny i neutralność państwa wobec religii oraz przyjęto ochronę wolności wyznania, która obejmuje wszystkich obywateli Francji. Te same zasady znalazły odzwierciedlenie w obowiązującej aktualnie Konstytucji z dnia 4 października 1958 r., która stanowi, że Francja jest niepodzielną, świecką, demokratyczną Republiką. Zapewnia ona równość wszystkim obywatelom wobec prawa, bez względu na pochodzenie, rasę czy religię oraz zapewnia pluralizm religijny w duchu wzajemnego szacunku.

W ocenie ETPC ograniczenie uzewnętrzniania przekonań religijnych miało na celu zachowanie zasady laickości w przestrzeni publicznej szkolnictwa, wyrażonej w orzecznictwie francuskiej Rady Stanu oraz w okólnikach ministerialnych⁵⁸. ETPC podkreślił, że w ramach zasady marginesu oceny przysługującej państwom-sygnatariuszom w stosowaniu wybranych przepisów Konwencji, to do władz krajowych należy przedsięwzięcie konkretnych środków prawnych i technicznych, aby przy poszanowaniu pluralizmu światopoglądowego i wolności indywidualnej, ekspresja przekonań religijnych uczniów na terenie szkoły nie przekształcała się w manifestację (*un acte ostentatoire*), rodzącą presję i alienację ze społeczności szkolnej. W ocenie ETPC francuski model laickości wydaje się temu odpowiadać. Zdaniem zatem ETPC, szkoła powinna być postrzegana jako przestrzeń neutralna religijnie, gdyż

⁵⁷ Zob.: http://www.biblioteka.pluru.pl/index.php?option=com_content&view=article&id=106:deklaracja-praw-czowieka-i-obywatela-z-1789-r&catid=45:francja&Itemid=65, [dostęp: 15.11.2010].

⁵⁸ Por. J. Falski, *Wokół zakazu symboli religijnych we francuskiej szkole publicznej*, s. 45.

jej główną funkcją jest nauczanie równości, tolerancji, patriotyzmu, w duchu obywatelskiej odpowiedzialności za ojczyznę.

W tej kwestii ETPC odwołał się do wyroku 10 listopada 2005 r. *Leyla Sahin przeciwko Turcji*, gdzie Trybunał podkreślił „rolę państwa jako neutralnego i bezstronnego gwaranta możliwości korzystania z odmiennych wyznań, religii i wiar, pokoju religijnego i tolerancji w społeczeństwie demokratycznym [...]”⁵⁹. Trybunał uznał, że zarówno we Francji, jak i w Turcji czy Szwajcarii laickość jest fundamentalną dla Republiki, podzielaną przez ogół ludności zasadą konstytucyjną, której ochrona szczególnie w szkole okazuje się kwestią pierwszorzędą.

Zdaniem ETPC pluralizm i demokracja muszą opierać się na dialogu społecznym w duchu kompromisu, a wymóg neutralności i bezstronności wyklucza jakąkolwiek kompetencję państwa do oceny zasadności wierzeń religijnych i sposobu ich wyrażania. Wymaga to od obywateli rozmaitych ustępstw w celu zachowania i promowania ideałów i wartości demokratycznego społeczeństwa. Państwo może ograniczać wolność uzewnętrzniania wyznania, w szczególności noszenia chusty islamskiej, jeśli korzystanie ze wspomnianej wolności godzi w ochronę praw i wolności innych osób lub porządek i bezpieczeństwo publiczne.

Władze krajowe uzasadniały zakaz noszenia chusty podczas zajęć wychowania fizycznego poszanowaniem reguł bezpieczeństwa, higieny oraz pilności (obowiązkowości), które dotyczy wszystkich uczniów bez różnicy. Zdaniem ETPC stanowisko władz krajowych, zgodnie z którym noszenie chusty islamskiej nie daje się pogodzić z uprawianiem sportu ze względów bezpieczeństwa lub higieny, wydaje się racjonalne. Sankcja w postaci wydalenia ze szkoły była wyłącznie konsekwencją odmowy zastosowania się przez skarżące do reguł obowiązujących w szkole, nie zaś ze względu na ich przekonania religijne.

ETPC w omawianym kazusie uznał, że państwo w zakresie regulacji swobody do manifestacji wolności religijnej ma pewien zakres swobody i ten zakres został przez Francję zachowany. Można zauważyć, że przekonania religijne skarżącej były w pełni brane pod uwagę przez kolejne organy badające sprawę w odniesieniu do wymogów ochrony praw i wolności innych osób i porządku publicznego. W związku

⁵⁹ Tamże, s. 46

z powyższym, uwzględniając okoliczności sprawy oraz biorąc pod uwagę margines uznania, ETPC uznał, że nie doszło do naruszenia art. 9 EKPC, a sankcja wydalenia ze szkoły była proporcjonalna do realizowanego celu⁶⁰.

Opisany powyżej kasus był wykorzystywany przez administrację francuską w dalszym postępowaniu wobec mniejszości muzułmańskiej. Analizowane orzeczenie ETPC jest ważne dla integrującej się Europy, która w coraz większym stopniu boryka się z problemem pogodzenia swojej tradycji prawnej z kulturowymi zwyczajami mniejszości muzułmańskiej⁶¹.

W samej Francji odniesiono się jednak dość krytycznie do wyroku, podnosząc, że ETPC nie badał zgodności wprowadzonego zakazu z art. 9 Konwencji, w konsekwencji zdecydował o odrzuceniu 30 czerwca 2009 r. sześciu skarg obywateli francuskich z powodu ich niezasadności, gdyż w świetle orzecznictwa „noszenie chusty może być uznane za działanie uzasadnione lub inspirowane wiarą lub przekonaniem religijnymi”⁶². Ponadto Trybunałowi zarzucano, iż zbyt często sięgał po argumentację, jaką zawarł w wyroku *Sahin przeciwko Turcji*⁶³, gdzie model laickości jednak znacznie się różni od modelu francuskiego. Podnoszono, że doszło do konfliktu interesów, gdyż przewodniczącym składu sędziowskiego był francuski sędzia J.P. Costa, który pracował w komisji badającej zakaz noszenia symboli religijnych w szkole⁶⁴.

PODSUMOWANIE

Rząd francuski od połowy lat 70. XX wieku forsował pomysł powolnej asymilacji mniejszości muzułmańskiej polegającej na stopniowej

⁶⁰ Por. *Wokanda Luksemburga i Strasburga (Przegląd wybranych orzeczeń)*, oprac. P. Miklaszewicz, „Biblioteka Trybunału Konstytucyjnego” 2008, nr 12, s. 29.

⁶¹ Por. Orzeczenie *Amuur przeciwko Francji* z 26 czerwca 1996 r. (nr 19776/92).

⁶² J. Falski, *Francuski zakaz noszenia symboli religijnych*, s. 94-100. W czterech skargach sprawa dotyczyła muzułmańskich chust, a w dwóch pozostałych turbanów sikhijskich. Wszystkie skargi zostały odrzucone przez ETPC.

⁶³ Por. Orzeczenie *Leyla Sahin przeciwko Turcji* z 10 listopada 2005 r. (nr 44774/98).

⁶⁴ J. Falski, *Francuski zakaz noszenia symboli religijnych*, s. 106-107.

deislamizacji oraz osłabieniu islamu jako czynnika identyfikacji tożsamościowej. Imigranci muzułmańscy byli wypierani na peryferia miasta, gdzie ulegali procesowi gettyzacji i tym samym tworzyli odseparowane od społeczeństwa enklawy etniczne. Poczucie niesprawiedliwości, frustracji i odrzucenia sprawiały, że część muzułmanów mocniej związała się z islamem, do czego też zachęcali radykalni imamowie. Ich dzieci silniej manifestowały swoją odrębność religijną. Władze francuskie podjęły eksperymentalne projekty asymilacyjne wobec mniejszości muzułmańskiej, często wywołujące spore kontrowersje. Nawiązano dialog z reprezentantami mniejszości muzułmańskiej w celu poprawy ich sytuacji środkami akceptowalnymi dla wszystkich.

Przedstawiciele kolejnych pokoleń muzułmanów domagali się realizacji prawa do swobody kultu religijnego. Szczególnie buntowniczo byli i są nastawieni młodzi muzułmanie, którzy niejednokrotnie z powodu aktów rasizmu i braku równych szans w sferze edukacji wchodzą na ścieżkę przestępczą⁶⁵, napędzając tym samym spiralę islamofobii. Konflikt zaoğnia się, kiedy muzułmanie manifestują swoją odrębność kulturową i religijną, np. kiedy w pracy modlą się lub gdy kobiety zakrywają twarz chustą⁶⁶. Według francuskiej opinii publicznej chusta stała się widocznym znakiem reislamizacji i symbolem separacji kulturowej muzułmanów. Dla zachodnich feministek hidżab jest znakiem nierówności płci, podporządkowaniem kobiety woli mężczyzn, a czasem nawet znakiem zacofania społecznego. Implikacje dla tego zakazu mogą być niezwykle interesujące dla praktyki orzeczniczej sądów francuskich już zmuszonych do określenia granicy pomiędzy świeckością państwa a indywidualną wolnością wyznania.

W 2004 r. Zgromadzenie przeciwko islamofobii we Francji opublikowało swój pierwszy raport, w którym odnotowano 182 wypadki przejawów rasizmu, dyskryminacji oraz nietolerancji, takich jak podpalenia meczetów, obraźliwe napisy na ścianach, profanacja miejsc pochówku⁶⁷. Z kolei liderka nacjonalistycznego Frontu Narodowego, Marine

⁶⁵ *Francja pozbawi obywatelstwa przestępców imigrantów*, <http://www.euroislam.pl/index.php/2010/10/francja-pozbawi-obywatelstwa-przestepcow-imigrantow/>, [dostęp: 12.12.2010].

⁶⁶ M. Widy, *Życie codzienne w muzułmańskim Paryżu*, Warszawa 2005, s. 119-121.

⁶⁷ I.K. Glińska, *Muzułmanie w laickiej Francji*, s. 200-201.

Le Pen, określiła modlitwy wyznawców islamu na ulicach Paryża czy Marsylii jako „okupację”⁶⁸.

W sondażu przeprowadzonym w grudniu na zlecenie dziennika „Le Monde” aż 42% mieszkańców Francji uważa islam za zagrożenie, 68% Francuzów jest zdania, że muzułmanie nie są dobrze zintegrowani ze społeczeństwem, tylko 4% uważa muzułmanów za całkiem zintegrowanych, a za „raczej zintegrowanych” 28% i tylko 22% uważa islam za „czynnik kulturowego wzbogacenia” Francji⁶⁹. Wyniki obrazują skalę dystansu i izolacji środowisk muzułmańskich. Zdaje się dobrze korespondować z tym sondażem wypowiedź prezydenta Nicolasa Sarkozy’ego dla telewizji TF1 z dnia 10 lutego 2011 r.: „Trzeba akceptować każdego w jego odmienności, ale nie jest projektem Francji, by każda wspólnota żyła w odosobnieniu. Pragniemy islamu francuskiego, a nie islamu we Francji. Jest całkowicie normalne, że we Francji są budowane miejsca kultu – meczety. [...] Francja nie życzy sobie zasłon całkowicie zasłaniających ciało – jak burka czy nikab – ani też ostentacyjnych modlitw muzułmanów w miejscach publicznych”, a na pytanie, czy multikulturalizm okazał się we Francji porażką, Sarkozy odpowiedział – „Tak, to oczywiste”⁷⁰.

CULTURAL AND LEGAL ASPECTS OF THE CONTROVERSY OVER THE ISLAMIC HEADSCARF IN FRANCE

Summary

The article deals with relationships between the cultural and legal sides of current controversies concerning life of French Muslim minority. Authors

⁶⁸ *Francja: Muzułmanie paraliżują życie w miastach*, http://www.fronda.pl/news/czytaj/titul/francja_muzulmanie_paralizuja_zycie_w_miastach, [dostęp: 07.03.2011].

⁶⁹ *Raport o stanie akceptacji islamu*, 09.01.2011 r., źródło: <http://pl.europanetwork.org/?p=5625>, [dostęp: 03.03.2011].

⁷⁰ *Sarkozy: chcemy islamu francuskiego a nie islamu we Francji*, 11.02.2011 r., źródło: http://www.muzulmanie.com/portal/index.php?option=com_content&view=article&id=223:sarkozy-chcemy-islam-u-francuskiego-a-nie-islam-u-we-francji&catid=39:wiadomosci&Itemid=89, [dostęp: 07.03.2011].

describe them against the background of history of Muslim minority in that country and they reconstruct the variety of different meanings of hiding the face by women in Islamic world. They present the history of French Muslims and their effort to create their representation that would be able to conduct a dialogue with secular authorities. They describe a complicated situation in the French Religious Cult Council which performs the function mentioned before. The analysis concentrates mostly on presentation of the meaning of wearing the Muslim kerchiefs by women (Arabic hijab, Persian chador, Turkish charshaf and others). During the legal analysis they use original verdicts of French courts in controversial issues concerning wearing burqas in public (e.g. in schools). Main normative acts regarding ban on wearing burqas in France are reminded, as an example authors use probably the most famous casus: *Dogru vs. France* which finished with the verdict of European Court of Human Rights in Strasbourg from December 4th 2008. Those cases are the background for increasing religious and ethnical tension between French Muslims and native Frenchmen and they clarify limitations and obstacles in governmental assimilation programme. The article tries to explain attitudes of one of the most important social conflict in contemporary France.

Key words: Muslims in France, French legislation about Muslims, burqas in Islamic world, legal culture of Islam, legal culture of France

Tłumaczenie własne Autorów